

PEDAGOGICKÁ FAKULTA UNIVERZITY KOMENSKÉHO

SLOVENSKÁ KULTÚRA A UMENIE V EURÓPSKOM KULTÚRNOM PRIESTORE

(Materiály z vedeckého sympózia konaného v Bratislave
15.-16. októbra 1992)

Bratislava 1993

SLOVENSKÁ KULTÚRA AKO PRIESEČNÍK

Erich Mistrík, Pedagogická fakulta UK, Bratislava

V nasledujúcich riadkoch chcem poukázať na dve - podľa mňa základné - súvislosti slovenskej kultúry. Na jednej strane sa pokúsim ukázať, že to nie je číry extrakt činnosti jediného - slovenského etnika žijúceho stáročia na tomto území, ale že v priebehu histórie vstrebala množstvo vplyvov a pôsobení. Na druhej strane chcem ukázať, že napriek veľkému množstvu vplyvov si slovenská kultúra uchovala svojbytnosť zodpovedajúcu etniku, ktoré tu žilo a žije. Chcem teda poukázať na súvislosti premien slovenskej kultúry.

Obsah pojmu kultúra budem používať v zmysle, aký mu dala kultúrna antropológia: "Kultúrou sú sociálne odovzdávané znalosti spoločné určitej skupine ľudí."^{1/} Pod znalosťami rozumejú autori tejto definície technologické znalosti (teda nie samotné výrobné a pracovné technológie alebo nástroje, ale vedomosti o nich), normy a hodnoty zo všetkých oblastí spoločenského života, kolektívne osvojené symboly a významy, kognitívne kategórie (čiže určitý spôsob členenia a chápania reality) a svetonázor (spolu so sebareflexiou). Ak budem hovoriť o kultúre, budem mať na mysli tento komplex, ktorý sa u nás niekedy nazýva duchovnou kultúrou. Nebudem mať na mysli spôsob života, hoci kultúra vzniká na jeho základe a sama je aj jeho základom a nebudem mať na mysli ani ľudskú činnosť, pretože tá je duchovno-materiálnou aktivitou, ktorú vyvoláva k existencii práve kultúra.

Pri špecifickom druhu svetovej kultúry, pri slovenskej kultúre, sú možno viac ako inde stále aktuálne otázky spochybňujúce autochtónnosť a svojráz slovenskej kultúry. Už skutočne stáročia sa vyskytujú otázky či slovenská kultúra jestvovala v podkarpatskom priestore odjakživa, alebo sa zjavila až po príchode Maďarov do Karpatskej kotliny, alebo je dokonca výmyslom Ľudovíta Štúra. Problematizuje sa jej pôvodnosť, kontinuita i "čistota". Kde je pravda? Kto bol skôr - Avari, Slovania (Slováci) či Maďari? Kto sa od koho učil - Maďari od Slovákov alebo Slováci od Maďarov? Vyvíjala sa slovenská kultúra samostatne alebo v jednote s českou kultúrou? Je to svojbytná kultúra od svojich začiatkov, alebo je len konglomerátom západoslovanských a južnoslovanských kultúr? Otázky by mohli pokračovať a už len možnosť ich kladenia ukazuje, že kritériá autochtónnosti, pôvodnosti a čistoty sú problematické, avšak predpokladané odpovede ukazujú, že celkom opustiť uvedené kritériá nie je možné.

Nemožnosť uplatňovať samostatne a dôsledne kritériá čistoty a pôvodnosti je zjavná zvlášť v stredoeurópskom regióne a zvlášť na Slovensku. Geopolitické súvislosti Slovenska sú veľmi pestré: územie Slovenska je pre Nemecko a Rusko cestou na východ a na západ a úroveň i dôležitým bodom ich stretu (popri Poľsku). Cez Slovensko a Rusko sa môže dostať do západnej aj do južnej Európy, Nemecko zasa na Ukrajinu a Balkán. Dunaj spája cez Devínsku Bránu západnú Európu s Balkánom a Čiernym morom. Zo Slovenska je dosiahnuteľná Moravská Brána, cesta z južnej do severovýchodnej Európy. Cez Slovensko vedie cesta (stará historická jantárová cesta) z južnej Európy na sever a naopak. Pre Maďarov je zasa územie Slovenska prirodzeným uzavretím ich vplyvu v Karpatskej kotlině. Pre Čechov je otvorením brány pre vstup na Ukrajinu a na Balkán, ako aj spojením s veľkým slovanským svetom (bez Slovenska žili Česi dlhé stáročia v nemeckom obklúčení). Pri všetkých týchto súvislostiach

treba mať na zreteli, že politický vplyv niesol so sebou vždy aj kultúrny vplyv a teda tak ako bolo Slovensko križovatkou politických záujmov, bolo aj križovatkou kultúrnych vplyvov z uvedených smerov.

Zemepisné zvláštnosti slovenského územia nie sú o nič menej pestré ako geopolitické. Dlhodobu na rast Slovákov a slovenskej kultúry pôsobí kontrast hornatého kraja s bystrinami a rovín s pomalými, ale širokými riekami. Vysoké hory spomaľovali kultúrnu výmenu, preto tam vznikali síce menšie mestá, ale s výraznejším slovenským charakterom. Ich poľnohospodárske okolie pritom zostávalo väčšinou pastierske a remeselnícke. Na rovinách prebiehala kultúrna výmena rýchlejšie, preto tu vznikali väčšie mestá so silným stredným stavom, ale zasa s menej slovenským charakterom. Roľníci v rovinách boli konzervatívnejší ako pastieri v horách (silnejšia väzba na pôdu pôsobila u roľníkov dlhodobu na ich psychiku) a oproti horám tu vznikala aj väčšia vrstva šľachty. Duchovenstvo a inteligencia však prenikli do všetkých oblastí.

Vysoké hory chránia územie Slovenska zo západu, severu a východu, avšak na juh je otvorené, ohraničené len sčasti Dunajom. Okrem toho hory na strednom Slovensku členia roviny na západnú, otvorenú k Maďarsku a Rakúsku a na východnú, otvorenú k Maďarsku a Ukrajine. Tieto zemepisné zvláštnosti treba brať do úvahy, keď uvažujeme o možných smeroch, z ktorých k nám prichádzali kultúrne vplyvy.

Nezabúdajme ani na fakt, že územie, na ktorom sa formovala slovenská kultúra, nie je totožné s dnešným územím Slovenskej republiky. Počas Veľkej Moravy zasahovalo územie starých Slovienov cez celú Panóniu až po Drávu na hraniciach dnešného Chorvátska a na celú dnešnú Moravu a historické Sliezske. Za trvania Uhorska bolo slovenské územie politicky, teda aj kultúrne otvorené na juh a juhovýchod a ešte v 12.-13. storočí obývali Slováci súvislé územie južne od Dunaja a lpa^{2/}. Počas prvej ČSR je Slovensko politicky a ekonomicky otvorené do Čiech aj na Podkarpatskú Rus a dnes ešte stále zostáva do Čiech otvorené. Aj keď tieto územia nepatrili k Slovensku, politická otvorenosť spôsobila, že kultúrne vplyvy prebiehali oveľa ľahšie.

Nezabúdajme, že Slováci mali vlastný štát len historicky krátke obdobie: niekoľko desaťročí v 10. storočí (Veľká Morava) a šesť rokov v 20. storočí (Slovenská republika). Systematicky bdiel nad rozvojom slovenskej kultúry teda sami Slováci prakticky nemohli.

Aké sú teda súvislosti rastu slovenskej kultúry? Formovalo ju množstvo vplyvov a každý z nich zanechal stopu na jej charaktere.

Vplyv krátkeho obdobia Veľkej Moravy je dnes dostatočne známy, preto sa zmienim len o niektorých detailoch, ktoré však majú zásadný význam. Ako podrobne dokazuje R. Krajčovič^{3/}, dnešná slovenčina sa vyvinula priamo z jazyka, ktorým hovorilo etnikum Veľkej Moravy a ako uvádza V. Timura^{4/}, dnešní Slováci sú bezprostredným pokračovateľom pôvodných Slovienov Veľkej Moravy. V tomto kontexte zreteľnejšie vystúpi závažnosť kroku Konštantína a Metoda, ktorí tým, že priniesli písmo a včlenili staroslovienčinu do kresťanskej liturgie, fakticky kodifikovali staroslovienčinu ako úradný, teda aj spisovný jazyk - a teda aj ako kultúrny jazyk. V tomto jazyku sa konali a zapisovali právne úkony, vykonávali sa náboženské obrady, vznikala krásna literatúra atď. Fakticky sa definitívne konštituovala slovienska kultúra ako svojrázna kultúra svojbytného etnika. A pre pochopenie kontextov ešte pripomeňme, že sa konštituovala na kombinácii východných a západných vplyvov.

Konštantín a Metod totiž na naše územie samozrejme priniesli východný, byzantský rítus, avšak prešli na rímsky (západný) rítus, keď zistili, že je na našom území rozvinutý pod vplyvom franských kňazov. Tak sa dnes "všeobecne verí, že tak byzantsko-slovenská, ako aj rímsko-slovenská liturgia pochádza od Konštantína-Cyrila."^{5/} Už v prvých storočiach sa tak do slovenskej kultúry dostávali rovnako prvky čistého východného spiritualizmu, jeho rigidnosť a formálnosť potláčajúce senzualno hľadajúce priamy zážitok transcendentna - ako aj rímskej cesty k božskému cez zmyslové, cez západný sklon k príbehovosti a k pozemskému videniu sveta.

Od Veľkej Moravy si teda Slováci nesú vo svojej národnej pamäti poznamok, že sú krížovatkou kultúr a odvtedy považujú za samozrejmé percipovať rôzne kultúry a vyberať si z nich to, čo Slovákom konvenuje.

Po Veľkej Morave na Slovensku definitívne prevláda rímsky (latinský, západný) rítus a teda aj západoeurópsky kultúrny vplyv, avšak s obmedzeniami. Cez Podkarpatskú Rus (súčasť Uhorska) nám zostáva blízka Ukrajina s pravoslávnu liturgiou, ktorú podporujú aj ozveny z neďalekej Vojvodiny a Srbska. Medzi 12. a 15. storočím prichádza na Slovensko veľmi silný nemecký vplyv prostredníctvom kolonistov na nemeckom práve osídľujúcich hlavne Spiš a stredné Slovensko, ale aj Oravu, Šariš, Turiec a juhozápadné Slovensko. Sú to rôznorodé vrstvy a teda aj rôznorodé kultúry - remeselníci, baníci i roľníci. Nemecký vplyv posilňuje dávnu remeselnú zručnosť Slovákov novými technológiami aj kultúrnymi vzormi. Tým, že prinášajú tzv. nemecké právo obsahujúce rôzne sociálne úľavy (možnosť výrubu dreva, väčšiu voľnosť poddaných, neplatenie niektorých dávok a pod.), posilňujú vo svojom okolí demokratické cítenie. S ich príchodom sa naplno rozvíja aj baníctvo jestvujúce na Slovensku síce od praveku, ale prežívajúce svoj rozkvet práve po príchode Nemcov. S tým sa rozvíja pochopiteľne aj myslenie a kultúra robotníkov (baníkov) i podporného stredného stavu. Na Slovensku tak vznikajú a rozvíjajú sa aj osady, v ktorých prakticky nežijú roľníci, ale len remeselnícke a robôtничke vrstvy (ako napríklad Špania Dolina pri Banskej Bystrici).

Od 14. do 17. storočia sa nemecká kolonizácia dopĺňa kolonizáciou na valašskom práve - sú to hlavne Rumuni (z Valaška) a Ukrajinci osídľujúci Oravu, slovensko-poľské pohraničie, sever Spiša, Šariša a Zemplína. Pretože boli zväčša pravoslávni, prinášali byzantinizujúce vplyvy posilňované tým, že mnohí z nich prichádzali od východných Slovanov, ako aj skutočnosťou, že sa usadzovali po oboch stranách Karpát a dlhý čas udržiavali medzi sebou úzke styky, takže sa do ich kultúry v značnej miere dostávali aj poľské prvky (k tejto vrstve obyvateľov Slovenska patria gorali). Ich valašské právo obsahovalo tiež niektoré prvky samosprávy a väčšej "občianskej" voľnosti ako nemecké právo a preto na slovenské obyvateľstvo žijúce v tvrdých podmienkach poddanského zvykového práva pôsobili ako demokratizačný element. Ich kultúra výrazne ovplyvnila aj slovenskú ľudovú hudbu, do ktorej vniesli ostré rytmy a prehĺbili v nej rapsodické prvky.

Vplyvy z okolitého slovanského prostredia ešte znásobila chorvátska kolonizácia juhozápadného Slovenska v 16. storočí, ktorá zoslabila nemecký vplyv v tejto oblasti; ďalej zálohovanie trinástich spišských miest Poľsku, ktoré síce zostali súčasťou Uhorska (a teda Slovenska), ale viac ako 300 rokov mali užšie kontakty s krakovským vojvodstvom a pôsobili v nich poľskí starostovia; a najmä väzby na Čechy.

Český vplyv na slovenskú kultúru možno rozdeliť na dve veľké obdobia. Prvé z nich začína v 15. storočí, odkedy sa na Slovensku šíri ako spisovný jazyk

čeština (hoci v hovorovom styku prevláda slovenčina). Ak uvážime, že evanjelické bohoslužby prebiehali v národných jazykoch, teda na Slovensku v češtine a uvedomíme si, že v 17. storočí asi 90% Slovákov bolo protestantského vierovyznania, ukáže sa vplyv češtiny v jasnom svetle - a tým aj vplyv českého čítania, chápania sveta. Tento vplyv posilňuje aj prúd českých exulantov v 16. a 17. storočí, ktorí sa usadzujú osobitne na západnom a severozápadnom Slovensku. Cez spisovný jazyk pôsobila čeština a Česi hlavne na rozvoj slovenskej literatúry a možno prepokladať, že čeština - oproti latinčine omnoho bližšia Slovákom - pomohla pri takmer dokonalej premene Slovákov na evanjelický národ. Je to fakt pre charakter kultúry veľmi významný - ak by rekatolizácia nezasiahla Slovensko naplno, možno predpokladať, že by sa v slovenskej kultúre potlačili napr. prvky pátosu a obradnosti blízke katolicizmu. Pretože však rekatolizácia podporovaná Habsburgovcami bola na Slovensku mimoriadne úspešná, zostala v našej národnej pamäti schizma evanjelicko-katolíck, reprezentujúca aj odlišné videnie sveta a odlišné kultúrne tradície.

Prvé veľké obdobie silného vplyvu českej kultúry končí spolu s úspešnou rekatolizáciou na prelome 18. a 19. storočia, keď sa rozširuje kultúrna západoslovenčina.

Druhé veľké obdobie vplyvu českej kultúry prežívame v 20. storočí. Za prvej ČSR cez českú inteligenciu a úradnícke vrstvy, resp. cez štátny aparát a školstvo (viď kauzu výučby československého jazyka na slovenských školách). Od druhej svetovej vojny až podnes cez masmédiá preniká omnoho silnejší vplyv českej kultúry, ako si niekedy chceme pripustiť. Nepôsobí tu len neustála prítomnosť iného slovanského jazyka, z ktorého slovenčina preberá niektoré slová i štylistické prostriedky. Oveľa silnejšie pôsobenie prebieha cez mýtus o českej kultúre ako o vyspelejšej oproti slovenskej, "krpčiarскеj" kultúre. Slovenská umelecká tvorba, hodnoty slovenskej inteligencie, výstavba kultúrnych významov a symbolov sa cieľavedome i podvedome pripodobňujú českým, ktoré vystupujú ako vzor, resp. ako reprezentant vyššej úrovne vývoja kultúry; úrovne, na ktorú sa ešte len musíme dostať.

Do slovenskej kultúry sa vtesnali aj vzdialené podnety, alebo podnety z diametrálne odlišných kultúrnych prostredí. Také bolo napríklad nie malé ani krátke pôsobenie talianskych majstrov pri výstavbe a výzdobe architektúry na Slovensku v 16.-18. storočí. Taliani budovali veľké opevnenia a pevnosti, projektovali kostoly a kaštiele od Bratislavy až po Levoču, čím výrazne prispeli k dozretiu baroka na Slovensku. Podobne rakúski a českí majstri prispeli k vyzretiu gotiky v architektúre aj v sochárstve na Slovensku. Ich práca je zrejme najmä na západnom Slovensku a na Spiši.

Dodnes nie je zhodnotený vplyv židovskej kultúry na Slovensku, ktorý určite nebol malý. Židia sa na hraniciach Slovenska usadzovali už v rímskej dobe, takže ich pôsobenie na vznikajúcu slovenskú kultúru bolo zrejme trvalé. Najsilnejšie zrejme pôsobili v 18. a 19. storočí, kedy je zachytený značný prílev Židov do Uhorska. S ohľadom na to, že tvorili v prvom rade odchodné a finančné vrstvy Uhorska, pričom nemálo ich bolo medzi drobnými remeselníkmi, v inteligencii a medzi úradníkmi, mohlo byť pôsobenie židovskej kultúry všadeprítomné. A to aj napriek tomu, že v rodinnom a spoločenskom živote vytvárali viac ako menej uzavreté komunity; pretože ich prácu bolo vidno všade. Cieľavedome sa maďarizovali a cez vládnu maďarskú kultúru zrejme vnášali do slovenskej aj židovské prvky. Nezabúdajme, že oblasti s najväčšou koncentráciou Židov v Uhorsku - Podkarpatská Rus a Halič - neboli od Slovenska oddelené pevnými hranicami. Navyše, ich hospodárska aj kultúrna sila za prvej ČSR ešte vzrástla,

mnohí z nich sa asimilovali a medzi slovenskou inteligenciou prvej polovice 20. storočia možno nájsť veľa Židov, ktorých dielo sa už pevne začlenilo do Slovenskej kultúry.

Podobne nie je ešte naplno zhodnotený fakt, že Slovensko bolo 1000 rokov súčasťou Uhorska, ba dokonca 200 rokov (počas tureckej okupácie Uhorska) tvorilo takmer jediné uhorské územie. Doterajšie výskumy vzťahov Maďarov a Slovákov sa vedú poväčšine na úrovni politických, hospodárskych a sociálnych väzieb, ale len málo sa hľadajú súvislosti kultúrne. Možno predpokladať, že maďarská kultúra zanechala v slovenskej hlboké stopy.

Osobitné miesto medzi rôznorodými kontextami slovenskej kultúry zaujíma Bratislava. Ak sa mesto s nemecko-maďarsko-židovsko-slovenským charakterom stalo v r. 1918 politickým centrom Slovenska, navyše ešte posilňované o český živel, muselo zákonite vnášať do slovenskej kultúry kozmopolitné hodnoty, ktoré nutne narážali na pôsobenie takých slovenských miest ako Martin alebo Žilina.

Stručný exkurz do rôznosti vplyvov a kontextov slovenskej kultúry v minulosti a súčasnosti by mohol viesť ku konštatovaniu, že buď žiadnej slovenskej kultúry niet, alebo ona vzniká až neskoro (v 19. storočí) ako zmes kultúr rôznorodých etník. K takémuto konštatovaniu viedli aj závery V. Chaloupeckého medzi dvoma vojnami. Ako stručne sumarizuje jeho uzávery P. Dvořák - "slovenský západ je český, stred je zmesou najrozličnejších národností z obdobia kolonizácie (12.-13. storočie) a východ je bulharský."^{6/} Nemožno však prijať takéto riešenie, pretože aj keď jednotlivé regióny Slovenska nesú pečať rôznych vplyvov a napríklad západoslovenská reč sa líši od reči, ktorou sa hovorí v Šariši, napriek tomu ide v oboch prípadoch o slovenčinu. Slovenská kultúra sa pochopiteľne modifikuje v rôznych regiónoch, ale všade nesie spoločné charakteristiky, ktoré z nej vytvárajú jeden, slovenský celok. Všetky vplyvy, ktoré do nej zasiahli, ju určitým spôsobom modifikovali, ale nakoniec zostali súčasťou slovenskej kultúry. Tak napríklad Slováci celkom asimilovali chorvátsku aj valašskú kolonizáciu i českých exulantov a ich rôzne kultúry sa stali súčasťou slovenskej. Podobne takmer celkom asimilovali nemeckých kolonistov a v slovenskej kultúre zostalo mnoho kvalít, v ktorých vytušíme nemecký pôvod.

Dnes už netreba rozvádzať argumenty svedčiace o tom, že tu jestvuje svojrázna kultúra. Dnes už môžeme ísť ďalej a pýtať sa, ako je to možné? Ako je možné, že sa udržala i pri takých podmienkach aké mala pre svoj rozvoj? Ako mohla stráviť toľko vplyvov, keď Slovensko bolo toľké stáročia krížovatkou kultúr a politických výbojov, keď Slováci nemali vlastný štát, keď dokonca Slováci neobývali ani geograficky presne ohraničené územie a keď dokonca vzdelané vrstvy Slovákov dlho písali po česky?

Ak nechceme, aby sa nám pod rôznymi vplyvmi slovenská kultúra rozpadla na množstvo subkultúr, ako a to stalo V. Chaloupeckému, ak chceme nájsť príčinu, prečo sa mohla rozvíjať ako jednotná kultúra, môžeme sa oprieť o fakt, že je to kultúra jedného národa. Avšak čo znamená, že je kultúrou národa? Čo je to národ? Na čom stojí jednota národa? Na čom stojí jeho odlišnosť od iných národov - odlišnosť, ktorá mu umožňuje vytvárať vlastnú, neopakovateľnú kultúru?

Na otázky možno odpovedať rôznymi spôsobmi:

Národ by sme mohli chápať biologicky, ako rozšírenú rodinu, ako biologickými väzbami späté spoločenstvo ľudí (také chápanie národa naznačil už Herder). Podľa toho by tu slovenský národ bol zrejme vždy (alebo od určitej doby) neustále prítomný so svojim biologickým materiálom a naň by sa postupne ukladali rôznorodé kultúrne vplyvy. To by však znamenalo, že kultúrne

hodnoty, normy a vízie sveta sú z generácie na generáciu odovzdávané v génoch, čo antropológia už odmietla a čo by v konečnom dôsledku viedlo k rasizmu. Kultúrna antropológia dokazuje, že genetické premeny nesúvisia s kultúrnymi a že kultúrne (teda aj národnostné) rozdiely medzi skupinami ľudí nemožno vysvetliť prenosom genetického materiálu. A to aj napriek skutočnosti, že pôvod jednotlivých európskych národov (i Slovanov, i Slovákov) je možné hľadať v biologicky blízkych skupinách ľudí. Národ a kultúra nie sú kategórie biologické, ale kategórie hodnotové, preto presahujú úroveň biológie.

Národ môžeme pochopiť aj ako jazykovú jednotu určitého spoločenstva, ako písal Ľ. Štúr: "Kmeňovitosť naša sa zakladá podstatne na našom vlastnom, osobitnom nárečí a potom na iných stranách nášho života."^{7/} To by síce vysvetľovalo jazykovú jednotu Slovákov od Veľkej Moravy, ale jazyk ťažko môže zostať jediným alebo hlavným kritériom pre definovanie národa, pretože jestvujú aj národy bez vlastného jazyka (napríklad Brazílčania hovoriaci portugalsky).

Národ môžeme pochopiť aj ako politický celok, teda ako spoločenstvo ľudí určitého štátu. Je to masarykovské chápanie, ktoré však jednoznačne vyvracia množstvo mnohonárodnostných štátov, i samotné Uhorsko, v ktorom - ako sa ukázalo - nežili len Maďari, ale aj mnoho iných národov.

Národ môžeme pochopiť aj ako sociálno-psychologický celok, ako spoločenstvo ľudí spojených spoločnou psychológiou, národným charakterom, ktorý býva posilňovaný národnou ideológiou. Národný charakter, sebauvedenie a ideológia síce zohrávajú pri identifikácii národa úlohu, ale nestačia na striktné vyčlenenie. Príkladom môže byť India, v ktorej jestvuje aj povedomie "Som Ind", aj národná ideológia (v podaní napríklad M. Gándhího), ale kultúrna antropológia v spolupráci s biologickou antropológiou už dokázali, že v Indii žijú odlišné etnické, až rásové, skupiny.

Národ môžeme pochopiť aj ako teritoriálne vymedzené spoločenstvo, čo by v prípade Slovákov síce platilo, ale neplatí o národoch žijúcich v diaspóre, čoho známym prípadom sú Židia alebo Palestínci. Ani spoločné teritórium teda nestačí na vymedzenie národa.

Zostáva posledná možnosť, vymedzenie národa kultúrno-historicky tak, ako ho definuje Š. Polakovič: "Podstata národa je v kultúre".^{8/} Kultúrnymi prejavmi, ktoré sa historicky menia (prípadne rozvíjajú) sa národ nielen manifestuje, ale v nich jestvuje ako národ. V nich sa utvára ako národ, v nich dospieva k sebauvedeniu a cez ne koná ako národ. Bez kultúry by národ nebol osobnosťou, ale nevedomejším otrokom (Ľ. Štúr^{9/}). V dejinách si pomocou kultúry národy "utvrdzujú národné bytie"^{10/}.

Poslednými tvrdeniami sme sa však ocitli v bludnom kruhu. Pýtali sme sa, ako možno odôvodniť, že tu jestvuje a jestvovala slovenská kultúra, pokúsili sme sa to urobiť pomocou pojmu národ a ten nás doviedol naspäť ku kultúre. Preto ďalším krokom musí byť konkretizácia kultúry v historickom rámci. Ak chceme zdôvodniť, že slovenská kultúra tu bola a je, musíme sa vnoriť do kultúrno-historického rámca a musíme sa pýtať: Kde sa vzala slovenská kultúra? Čo v kultúrno-historickom kontexte územia Slovenska spôsobilo, že tu vyrástla svojbytná a neopakovateľná slovenská kultúra?

Odpoveď nájdeme len v osude Slovákov a ich kultúry. Pretože národ a kultúra tvoria jednotu, osudy kultúry môžeme vysvetliť z osudov národa. Dvoma hlavnými činiteľmi, ktoré formovali osud Slovákov boli:

1. zemepisné a geopolitické súvislosti,

2. neexistencia vlastného štátu.

Zemepisné a geopolitické súvislosti spôsobili, že slovenský národ bol vystavený politickému, hospodárskemu i kultúrnemu tlaku zo všetkých smerov, pričom neustále prítomná ťažká práca v zložitých prírodných podmienkach bránila slovenskému národu v duchovných rozletoch.

Neexistencia vlastného štátu niesla so sebou viac negatívnych dôsledkov. Slovenská kultúra nemala takú systematickú starostlivosť o svoj rozvoj ako napríklad poľská alebo ruská, kde nad ňou bdeli hlavne cirkevné útvary. Slováci mali preto málo inteligencie a kultúra bola vydaná napospas komukoľvek. Nemohlo vyrásť ani jedno veľké politické a kultúrne centrum, ba dokonca od 16. do 18. storočia mestá na Slovensku upadajú. Neexistencia vlastného štátneho útvaru dokonca spôsobila, že Slováci sa prakticky nemohli brániť bezohľadnej maďarizácii od konca 18. storočia.

K uvedeným dvom činiteľom, o ktorých môžeme na základe histórie Slovenska povedať, že formovali jeho osudy v podstatnej miere, treba však zrejme pripojiť tretí, ktorý sa paradoxne udržiaval v sociálnej psychológii Slovákov a ktorý môžeme len nepriamo vyvodzovať z rôznych činov slovenského národa a z literatúry o Slovensku, a to je povedomie odlišnosti slovenského územia a Slovákov od okolia, vedomie faktu, že sme svojbytným etnikom na vlastnom území. Snáď Veľká Morava zakotvila hlboko do národnej pamäti Slovákov povedomie osobitného teritoriálneho celku v Karpatskej kotline - slovenského celku. Toto povedomie bolo také silné, že ďalšie kroky podobným smerom ho nevymezovali, iba potvrdzovali: državu Matúša Čáka-Trenčianskeho v 14. storočí chápali Slováci ako samostatné slovenské kniežatstvo, žilinská synoda evanjelických zborov v r. 1610 dala jasný podnet pre národnostné vyčlenenie tzv. Preddunajska, a Memorandum národa slovenského v r. 1861 už hovorí jednoznačne o teritoriálnom vymedzení slovenského Okolia.

Vedomie odlišnosti zrejme posilňovalo aj súžitie s Maďarmi, teda s diametrálne odlišným etnikom. Kontrast Slovanov (Slovákov) a ne-Slovákov (Maďarov) zrejme znamenal pre národné sebauvedomenie a pre budovanie svojbytnej kultúry veľmi veľa, čo vynikne vtedy, ak si uvedomíme, že Slovieni z moravského územia Veľkej Moravy sa dostali do slovanského prostredia Českého štátu a boli asimilovaní.

Povedomie odlišnosti, uchované v národnej pamäti a prenášané legendami, sa od 18. storočia premieňa na národnú ideológiu a od čias pôsobenia bernolákovcov sa mení na systematickú (hoci neštátnu a neinštitucionalizovanú) starostlivosť o národnú kultúru. Pokusov o inštitucionalizáciu tejto starostlivosti bolo síce dosť (stačí menovať hoci len Maticu slovenskú), ale o vybudovaní siete inštitúcií starajúcich sa o rozvoj slovenskej kultúry môžeme hovoriť až v našom storočí.

Čo je zmyslom kultúry? Oproti zbieranu skúsenosti zvieratami cestou pokusu a omylu, človek zbiera skúsenosti inak, sociálnym učením, ktoré prebieha odovzdávaním kultúry z generácie na generáciu - tým sa "každé individuum učí skúsenosť druhých".^{11/} Kultúra je preto skúsenosťou generácií zafixovanou v symboloch a odovzdávanou ďalším generáciám. Slovenská kultúra sa teda zrodila zo skúsenosti tohto národa. Tento národ začal svoje historické skúsenosti získavať svojím jasným vyčlenením sa od okolia - štátnym, teritoriálnym, jazykovým, teda aj kultúrnym - vo Veľkej Morave. Vyčleňoval sa z okolia aj vo svojej ďalšej histórii (Matúš Čák, Štúr). Súčasne neustále získaval skúsenosti s rôznymi kultúrnymi hodnotami, ktoré možno na jednej strane

posilňovali jeho sebauvedomenie, na druhej strane asi pod vplyvom rôznych "cudzích" hodnôt rástla schopnosť Slovákov absorbovať budúce vplyvy, čím sa posilňovala aj schopnosť rezistencie voči "cudzím" vplyvom. Celý čas získaval tento národ skúsenosť zo zložitou neprívetivou krajinou, ktorá v jeho pamäti upevňovala vedomie nutnosti tvrdej práce i schopnosti k takejto práci.

Preto môžeme tvrdiť: Tri hlavné činitele spôsobili, že slovenská kultúra ako svojrázna kultúra vznikla a udržala sa v maximálne nehostinných podmienkach a to:

1. vyčlenenie sa Slovákov ako svojbytného celku na určitom teritóriu - spočiatku administratívne, t.j. štátne, aj kultúrne vyčlenenie, neskôr a dlhodobo vedomie svojej odlišnosti,
2. rezistencia voči "cudzím" vplyvom, resp. schopnosť absorbovať ich,
3. pracovitosť, čiže schopnosť systematickej a dlhodobej drobnej práce.

O USA sa hovorí, že je taviacim kotlom kultúr - každý, kto tam príde, nesie svoju kultúru, ktorá sa rozplynie a stane sa súčasťou americkej kultúry. Slovensko je tiež taviacim kotlom. Každá kultúra, ktorá prišla na naše územie, bola roztavená a stala sa súčasťou slovenskej kultúry. Preto mohla slovenská kultúra prežiť.

Poznámky

- 1/ Peoples, J. - Bailey, G.: *Humanity*. West Publishing Company, St. Paul, New York, Los Angeles, San Francisco 1988, s. 19
- 2/ Timura, V.: *Slovienske kontinua*. Bratislava 1991, s. 97
- 3/ V knihe *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Bratislava 1988
- 4/ Timura, V.: *Slovienske kontinua*. Bratislava 1991, s. 64
- 5/ Hnilica, J.: *Svätí Cyril a Metod horliví hlásatelia božieho slova a veční pastieri cirkvi*. Bratislava 1990, s. 51
- 6/ Dvořák, P.: *Odkryté dejiny (Štaré Slovensko)*. Bratislava 1975, s. 139
- 7/ Štúr, L.: *Hlas k rodákum*. In: Štúr, L., *Dielo I.*. Bratislava 1986, s. 203
- 8/ Polakovič, Š.: *Kultúra je záležitosťou národa*. *Filozofia* 47, 1992, č. 6, s. 321
- 9/ Štúr, L.: *Hlas k rodákum*. In: Štúr, L., *Dielo I.*. Bratislava 1986, s. 204
- 10/ Polakovič, Š.: *Národ a kultúra*. *Filozofia* 45, 1990, č. 5, s. 571
- 11/ Peoples, J. - Bailey, G.: *Humanity*. West Publishing Company, St. Paul, New York, Los Angeles, San Francisco 1988, s. 33